(इंग्रजीत टंकलिखित न्यायनिर्णयाचा मराठी अनुवाद)

मुंबई उच्च न्यायालय

नागपूर खंडपीठ, नागपूर

रिट याचिका क्र. 5991/2024

1. शिशुपाल पुत्र पातिराम तारजुडे,

   वय 64 वर्षे, व्यवसाय:- शेतकरी,

2. सुनील पुत्र पातिराम तारजुडे,

   वय सुमारे 55 वर्षे,, व्यवसाय:- शेतकरी,

3. बबुळु पुत्र पातिराम तारजुडे,

   वय 55 वर्षे, व्यवसाय:- सरकारी कर्मचारी,

   सर्व राहणार:- सेंदुरवाफा, ताह. सकोली,

   जिल्हा. भंडारा. **...याचिकाकर्ता**

//विरुद्ध//

1. वंदना पुत्र प्रभुदास देशमुख,

   वय 40 वर्षे, व्यवसाय:- गृहिणी,

2. योगेश पुत्र प्रभुदास देशमुख,

वय 45 वर्षे, व्यवसायः- शेतकरी

3. लोकेश पुत्र प्रभुदास देशमुख,

वय 43 वर्षे, व्यवसायः- शेतकरी,

4. वर्षा मुलगी प्रभुदास देशमुख,

वय 45 वर्षे, व्यवसायः- शेतकरी,

सर्व राहणारः- पथारी, तहसीलः- सकोली,

जिल्हा. भंडारा.

5. सौ. अलका पत्नी अरुण पाचे,

वय 42 वर्ष , व्यवसायः- शेतकरी,

राहणारः- कुहराडी, ताहसीलः- गोरेगाव,

जिल्हाः- गोंदिया.

6. शांताबाई सुखदास टिकपाचे,

वय 40 वर्ष , व्यवसायः- गृहिणी,

राहणारः- पेट्रोल पंप, थाना,

तहसील आणि जिल्हा:- भंडारा. **...उत्तरवादी**

श्री ए. एम. चांदेकर, याचिकाकर्त्यांचे वकील

श्री यू. के. बिसेन, उत्तरवादी क्रमांक 3 चे वकील.

<u>न्यायमंच</u> : <u>न्यायमूर्ति एम. एस. जवळकर</u>

<u>दिनांक</u> : <u>10/01/2025.</u>

<u>मौखिक न्यायनिर्णय</u>

याचिकाकर्त्याचे विद्वान वकील आणि उत्तरवादींचे विद्वान वकील यांचे म्हणणे ऐकले.

2. विद्वान जिल्हा न्यायाधीश - 2, भंडारा यांनी दिनांक 01.08.2024 रोजी नियमित दिवाणी अपील क्रमांक 23/2023 मध्ये निशाणी 38 खाली दिलेल्या आदेशा मुळे व्यथित होऊन, ही याचिका दाखल करण्यात आली आहे, ज्यात अपील करून शेवटी निर्णय घेण्याच्या निर्देशासह आस्थगित ठेवलेल्या वादकथन दुरुस्तीसाठी अर्ज केला आहे.

3. वादीचे वडील आणि आई उत्तरवादी क्रमांक 1 यांच्या वडिल आणि एक गेंडू

कापगेट यांच्या कडून नोंदणीकृत विक्रीखतद्वारे दाव्याची जमीन खरेदी केली आणि खरेदीनंतर फेरफारीची नोंद घेण्यात आली, हे फिर्यादीचे प्रकरण आहे. वडिलांच्या मृत्यूनंतर वादी दाव्याच्या मालमत्तेचा मालक बनला आणि दाव्याच्या मालमत्तेच्या ताब्यात आहे. दाव्यात कृषी जमीन गट क्रमांक 190/2, 190/3, 190/4, 190/5, 190/6, 190/8, 191, 192/1 यांना 'दाव्यातील मालमत्ता' म्हणून संबोधले आहे. तहसीलदारांच्या संगनमताने प्रतिवादींनी चुकीचे फेरफार केले, ते उपविभागीय अधिकाऱ्याने बाजूला सारले. प्रतिवादींनी दाव्याच्या मालमत्तेवर येऊन वादीचा विल्हेवाट लावण्याचा प्रयत्न केला. त्यामुळे वादीने निरंतर व्यादेशासाठी खटला दाखल केला.

4. प्रतिवादींनी प्रतिदावासह लेखी निवेदन दाखल केले. प्रतिवादींच्या म्हणण्यानुसार, पूर्वी खटल्याच्या मालमत्तेचा गॅट क्रमांक 159/1, 159/2 आणि 375 असा होता, जी रामाजींच्या मालकीची होती. ती संयुक्त कुटुंब मालमत्ता होती. तथापि, केवळ 3 एकर जमीन विकली गेली, ज्यामुळे संपूर्ण खटल्याच्या मालमत्तेवर फेरफार झाले. तुळशीराम आणि श्रीराम यांनी दारूच्या प्रभावाखाली पातिराम, मरोटी आणि बलिराम यांना 3 एकर जमीन विकली आणि त्याच बनावट विक्रीखताचा अनुचित फायदा घेत त्याची अंमलबजावणी केली, असे सादर केले जाते. त्यामुळे फिर्यादीने ताब्यात अडथळा आणण्याचा प्रयत्न केला आणि प्रतिदावा दाखल केला.

5. नियमित दिवाणी खटला No.32/2010 मध्ये पारित झालेल्या दिनांक 29.07.2017 रोजीच्या निकालामुळे आणि डिक्रीमुळे व्यथित होऊन वादीने विद्वान जिल्हा न्यायाधीशांसमोर अपील दाखल केले. अपील प्रलंबित असताना, अपील प्रलंबित असताना, वादीने सुधारणा अर्जासाठी अर्ज निशाणी 38 अन्वय केला. सुधारणा अर्जाद्वारे, वादीला दाव्याच्या मालमत्तेच्या चतुरसीमा, खटल्यातील नकाशा, महसूल प्राधिकरणाने दिलेला आदेश आणि वादी दाव्याच्या मालमत्तेचा मालक असल्याची घोषणा आणि न्यायालयीन शुल्काशी संबंधित परिणामी दुरुस्ती अभिलेखावर आणायचे अवघे . विद्वान प्रथम अपील न्यायालयाने सुधारणा अर्जाची सुनावणी केली आणि दिनांक 01.08.2024 ला आदेश पारित करून अर्ज स्थगित ठेवण्याचे निर्देश दिले आणि शेवटी अपीलद्वारे त्याचा निर्णय घेतला जाईल. हा आदेश सध्याच्या याचिकेतील आव्हानात्मक विषय आहे.

6. याचिकाकर्त्याच्या विद्वान वकिलाने असा युक्तिवाद केला की वादीने दाखल केलेली सुधारणा, चतुरसीम स्पष्ट करणे, खटला दाखल केल्यानंतर घडलेल्या घटना नोंदवण्याकरता आणि घोषणेचा दिलासा न मागण्याबाबतचे आक्षेप दूर करण्यासाठी होती हे प्रथम अपील न्यायालयाने मान्य करायला हवे होते. पुढे असा युक्तिवाद केला जातो की प्रथम अपील न्यायालयाने सुधारणा अर्जाचा निर्णय घेताना दिवाणी प्रक्रिया संहितेच्या आदेश 41 नियम 23 आणि 23 ए च्या तरतुदींचा विचार करताना चूक केली.

हे सादर केले जाते की प्रथम अपील न्यायालयाने दिवाणी प्रक्रिया संहितेच्या आदेश 6 नियम 17 च्या तरतुदींनुसार विचार केल्याप्रमाणे दाव्यांमधील दुरुस्तीशी संबंधित सेटलमेंट तत्त्वांचा विचार करण्यात चूक केली आहे. त्यामुळे या न्यायालयाने आक्षेपार्ह आदेशात हस्तक्षेप करावा अशी विनंती केली.

7. याचिकाकर्त्याचे विद्वान वकील खालील गोष्टींवर अवलंबून होते:

1) एम. ए. अहमदकुट्टी विरुद्ध उप न्यायाधीश आणि इतर 1989 एस. सी. सी. ऑनलाईन केर 109

2) हसनते ताहेरिय्याह फिदय्याह आणि अन्य विरुद्ध महेश किशोर सरन आणि अन्य 2014 (5) बोम. सी. आर. 231

3) दिनेश गोयल @ पप्पू विरुद्ध सुमन अग्रवाल (बिंदल) आणि इतर 2014 डी जी एल एस (एस सी) 939

4) अशोक कुमार दुरेजा विरुद्ध राजेंद्र कुमार जैन एल. आर. च्या मार्फत 2017 (4) एम. पी. एल. जे.

5) खेमचंद मूलचंद विरुद्ध मध्य प्रदेश सरकार, भोपाळ आणि इतर 1968 कायदा खटला (मध्य प्रदेश) 115

8. उत्तरवादीच्या विद्वान वकिलाने विद्वान कनिष्ठ अपील न्यायालयाने पारित केलेल्या आदेशाचे समर्थन केले आणि सादर केले की सुधारणा अर्ज भरण्यासाठी हा टप्पा नाही, वाद बराच काळ प्रलंबित आहे आणि या टप्प्यावर, प्रकरण लांबणीवर टाकण्याच्या दृष्टीने अर्ज दाखल केला जातो. या वस्तुस्थितीचे कनिष्ठ अपील न्यायालयाने योग्यरित्या आकलन केले आहे आणि योग्य आदेश दिला आहे ज्याची पुष्टी करणे आवश्यक आहे.

9. उत्तरवादी क्रमांक 3 श्री बिसेन यांचे विद्वान वकील खालील संदर्भांवर अवलंबून होतेः

1) रमेश सिंग आणि इतर विरुद्ध वैजंती बाई आणि इतर 2003 एस. सी. सी. ऑनलाईन एम. पी. 402

10. प्रवेशाच्या टप्प्यावर संमतीने अंतिम निकालासाठी मी दोन्ही पक्षांचे सविस्तर म्हणणे ऐकून घेतले आहे.. याचिकाकर्ता निशाणी 13 खाली आदेशाला आव्हान देत आहे, जो दिवाणी प्रक्रिया संहितेच्या आदेश 6 नियम 17 अंतर्गत सुधारणा आणि वादकथनासाठीचा अर्ज आहे. या सुधारणाद्वारे, याचिकाकर्त्याने मालकीबाबतच्या घोषणेतून दिलासा मिळावा आणि काही तथ्ये अभिलेखावर ठेवण्याची मागणी केली होती. विद्वान अपील न्यायालयाने परवानगी दिल्यास उक्त सुधारणाच्या परिणामांचे योग्यच कौतुक केले. जर अशा सुधारणाला परवानगी दिली गेली आणि तथ्ये समाविष्ट करण्याची तसेच घोषणेचा दिलासा देण्याची परवानगी दिली गेली, तर अपील न्यायालयाला पक्षांना युक्तिवादात सुधारणा करण्याची परवानगी, प्रमुख पुरावा आणि नव्याने निर्णय घेण्याबाबत आवश्यक निर्देशांसह हे प्रकरण न्यायचौकशी न्यायालयाकडे परत पाठवावे लागू शकते.

11. न्यायाच्या हितासाठी रिमांडचा आदेश आवश्यक आहे या निष्कर्षावर आल्यास अपील न्यायालय अपीलच्या अंतिम सुनावणीनंतर रिमांड परत करण्याच्या अधिकाराचा

वापर करू शकते हे मान्य आहे. त्यासाठी, अपील न्यायालयाला आवश्यक आहे की न्यायचौकशी न्यायालयाचा आदेश रद्द केला जावा आणि तो शेवटी गुणवत्तेच्या आधारे प्रकरणाची तपासणी करून असे करू शकतो.

12. तहसीलदारांनी दिनांक 17.03.2010 ला उक्त फेरफार नोंदी बदलल्या होत्या या वस्तुस्थितीकडेही माझे लक्ष वेधले आहे. याचिकाकर्त्याने तहसीलदारांच्या या आदेशाला उपविभागीय अधिकाऱ्यांसमोर आव्हान दिले. उपविभागीय अधिकाऱ्याने तहसीलदारांनी दिलेला आदेश उलटवला. त्यामुळे येथे उत्तरवादीने उपविभागीय अधिकाऱ्याच्या आदेशाविरोधात जिल्हाधिकारी यांच्याकडे याचिका दाखल केली. जिल्हाधिकारी यांनी उपविभागीय अधिकाऱ्याचा आदेश रद्द केले. याचिकाकर्त्याने येथे आयुक्तांकडे दाखल केलेला फेरविचार देखील फेटाळला आहे. याला आव्हान देणारी रिट याचिका देखील फेटाळली जाते आणि माननीय सर्वोच्च न्यायालयासमोर विशेष अनुमती याचिका देखील फेटाळली जाते. अशा प्रकारे, याचिकाकर्त्याला फेरफारच्या नोंदींमधील आव्हानाबद्दल माहिती होती, जे माननीय सर्वोच्च न्यायालयापर्यंत योग्यरित्या कायम ठेवण्यात आले होते. तहसीलदारांच्या आदेशाची तारीख 17.03.2010 होती, तर खटला 14.06.2010 ला दाखल करण्यात आला होता. मात्र, त्यांनी अशा कोणत्याही घोषणेसाठी अर्ज केलेला नाही.

13. सी. पी. सी. च्या आदेश 17 नियम 6 चा अवलोकन केल्यावर, हे खरे आहे की

न्यायालय कार्यवाहीच्या कोणत्याही टप्प्यावर कोणत्याही पक्षाला त्याच्या वादकथनामध्ये बदल करण्याची किंवा त्यात सुधारणा करण्याची परवानगी देऊ शकते, जी पक्षांमधील विवादातील खरा प्रश्न निश्चित करण्याच्या उद्देशाने आवश्यक आहेत. अशा प्रकारे, पक्षांमधील विवादातील खरा प्रश्न निश्चित करण्याच्या उद्देशाने ही सुधारणा आवश्यक आहे हे न्यायालयाने निश्चित केले पाहिजे.

14. याचिकाकर्त्याच्या विद्वान वकिलाने ***हसनाते ताहेरियाह फिदायीह आणि अन्य*** (***उपरोल्लेखित***) यांच्यावर भर दिला, तथापि ते सी. पी. सी. च्या आदेश 41 नियम 27 च्या संदर्भात आहे. असा युक्तिवाद केला जातो की सुधारणांच्या प्रकरणांमध्ये समान उपमा लागू केली जाऊ शकते ज्यामध्ये मुंबई उच्च न्यायालयाने असे म्हटले आहे की सी. पी. सी. च्या आदेश 41 नियम 27 च्या (एए) च्या खंड (ए) अंतर्गत दाखल केलेला अर्ज, अपीलच्या अंतिम सुनावणीच्या टप्प्यापूर्वीच अपीलच्या कोणत्याही टप्प्यावर निर्णय घ्यावा लागेल आणि अशा अर्जाचा निर्णय सुरुवातीच्या टप्प्यावर घेणे शहाणपणाचे ठरेल.

तथापि, उक्त निर्णयातच हे आणखी स्पष्ट केले गेले आहे की सी. पी. सी. च्या आदेश 41 नियम 27 च्या खंड (बी) अन्वये अधिकारांचा वापर केला जावा, जेथे अपील न्यायालयाला जरी असे आढळले की ते न्यायचौकशी न्यायालयाच्या नोंदींच्या आधारे निकाल देऊ शकेल, तरीही ते असे विचार करू शकते की न्यायाच्या हितासाठी

कधीकधी जे अस्पष्ट राहिले होते ते भरले जावे, जेणेकरून ते अधिक समाधानकारक पद्धतीने निकाल देऊ शकतील. जेथे खंड (ए) किंवा (एए) मधील कारणांमुळे खटल्याच्या टप्प्यावर पुरावा दाखल करता आला नाही अशा पक्षकाराला अतिरिक्त पुरावा सादर करण्यासाठी खंड (ए) किंवा (एए) अंतर्गत आवश्यकता असते. तथापि, खंड (बी) अंतर्गत आवश्यकता ही न्यायालयाची आहे जिथे त्याला असे आढळते की निर्णय देण्यास सक्षम करण्याच्या उद्देशाने किंवा इतर कोणत्याही महत्त्वपूर्ण कारणासाठी अतिरिक्त पुरावा आवश्यक आहे. त्यामुळे, आम्हाला असे आढळले आहे की आदेश 41, नियम 27 (1) (ए) किंवा (एए) अंतर्गत दाखल केलेल्या अर्जाचा निर्णय अपीलच्या सुनावणीपूर्वीच्या टप्प्यावर घेतला जाऊ शकतो. तथापि, जेव्हा न्यायालयाला असे वाटते की निर्णय घोषित करण्यासाठी किंवा इतर कोणत्याही महत्त्वपूर्ण कारणासाठी असा पुरावा आवश्यक आहे, तेव्हा निर्णय जाहीर करण्याच्या टप्प्यावर तेच करावे लागते.

15. सध्याच्या प्रकरणात, उपमा लागू केली जाऊ शकते, याचिकाकर्त्याला खटला दाखल करण्यापूर्वी फेरफाराच्या नोंदींबद्दल खूप आधी माहिती होती. त्यामुळे, त्याला जो अनुतोष मिळवायचा आहे, तो दाव्यातच उठवला गेला असता. तथापि, शेवटी पक्षकारांचे म्हणणे ऐकल्यानंतरही, जर अपील न्यायालयाला संपूर्ण न्याय करणे आवश्यक वाटत असेल, तर तो अर्जास परवानगी देऊ शकतो, म्हणून त्याने योग्यरित्या अर्ज आस्थगित ठेवला आहे.

16. याउलट, उत्तरवादीच्या विद्वान वकिलाने ***रमेश सिंग आणि इतर*** (***उपरोल्लेखित***) वर भर दिला, ज्यामध्ये मध्य प्रदेश उच्च न्यायालयाने असे म्हटलेः

> *6. अशा प्रकारे, प्रतिस्पर्धी सबमिशन तसेच अभिलेखावर उपलब्ध असलेल्या पुराव्यांचे योग्य विचार केल्यावर, माझे असे मत आहे की कनिष्ठ अपील न्यायालयाने खटल्याच्या गुणवत्तेमध्ये न जाता प्रकरण पूर्णपणे परत पाठवण्यात चूक केली, जी कायद्याच्या निश्चित केलेल्या तत्त्वांच्या विरोधात असल्याचे दिसते. दुसरे म्हणजे, खटलयामध्ये, साक्षीदारांच्या जबाबात आणि प्रतिवादींच्या लेखी जबाबात प्रश्नातील 'इच्छापत्र' आधीच संदर्भित केले गेले होते. त्यामुळे त्या आधारावर सुधारणा अर्जाला परवानगी देणे ही नवी परिस्थिती झाली नसती. तिसरे म्हणजे, संहितेच्या आदेश 41, नियम 25 लक्षात घेता, जर प्रकरण परत पाठवण्यासाठी काही आधार असेल, तर अपील न्यायालयाने मुद्दे तयार करायला हवे होते आणि नंतर आवश्यक पुराव्यांचा विचार करून त्याचे निष्कर्ष अभिलेखनवण्यासाठी हे प्रकरण त्या मुद्द्यांपुरते मर्यादित ठेवून न्यायचौकशी न्यायालयाकडे पाठवायला हवे होते.*

17. विद्वान वकिलाने ***एम. ए. अहमदकुट्टी*** (***उपरोल्लेखित***) मधील निकालावर देखील भर दिला, ज्यामध्ये केरळ उच्च न्यायालयाने खालीलप्रमाणे निर्णय दिलाः

> *" 13 . आदेश VI नियम 17 किंवा संहितेच्या इतर कोणत्याही तरतुदीमुळे अपील न्यायालयाला अपील निकाली काढण्यापूर्वी दुरुस्तीसाठीच्या अर्जाचा विचार करणे बंधनकारक होत नाही. ही प्रक्रियेची बाब आहे. आधी सांगितल्याप्रमाणे, जर सुधारणा पूर्णपणे औपचारिक स्वरूपाची असेल, ज्याचा पक्षांच्या हक्कांवर कोणताही परिणाम होणार नसेल, तर अपील हाताळण्यापूर्वीच अपील न्यायालयात अर्ज हाताळण्यात काहीही चुकीचे होणार नाही. परंतु जेथे मूल अधिकार प्रभावित करण्याचा प्रयत्न केला जातो आणि अशा सुधारणांमुळे न्यायचौकशी न्यायालयाचा निर्णय धोक्यात येण्याची शक्यता असते, तेथे अपीलासह बाबी सर्वोत्तमपणे हाताळल्या जातात. त्यामुळे पहिल्या उत्तरवादी*

अधीनस्थ न्यायाधीशाला आय. ए. क्रमांक 2074/1987 अपीलासह सुनावणीसाठी नियुक्त करण्याचा अधिकार होता.

18. याच प्रकारचा दृष्टिकोन ***अशोक कुमार दुरेजा (उपरोल्लेखित)*** मध्ये घेतला गेला आहे ज्यावर उत्तरवादी अवलंबून आहे. मध्य प्रदेश उच्च न्यायालयाने ***खेमचंद मूलचंद विरुद्ध मध्य प्रदेश सरकार, भोपाळ 1972 एम. पी. एल. जे. 524***, च्या निकालावर भर दिला. ज्यामध्ये असे म्हटले गेले आहे की अपील न्यायालये अशा प्रकारच्या अर्जाचा निर्णय घेण्यास कशी जबाबदार आहेत, जेव्हा त्यांना अपीलच्या गुणवत्तेबद्दल काहीही कल्पना नसते. अपील स्तरावर पक्षकाराला त्याच्या वादकथनामध्ये सुधारणा करण्याची परवानगी दिली जावी की नाही या प्रश्नावर, अपीलावर गुणवत्तेनुसार प्रथम सुनावणी झाल्याशिवाय, त्याच्या स्वरूपातच निर्णय घेतला जाऊ शकत नाही.

19. याचिकाकर्त्याचे विद्वान वकीलाने दिनेश गोयल @पप्पु (सुप्रा) यांच्यावर अवलंबून होते, त्यांच्या या युक्तिवादाच्या समर्थनार्थ की सी. पी. सी. च्या आदेश VI नियम 17 चा उद्देश, ज्याचा उद्देश बहुविधता किंवा खटल्यांचे अनेक मार्ग रोखणे हा आहे, तो एका वादाच्या छत्राखाली समाविष्ट केला गेला आहे.

सध्याच्या प्रकरणात, विद्वान अपील न्यायालयाने योग्यरित्या अर्ज आस्थगित ठेवला. वादी हा दाव्याच्या मालमत्तेचा मालक आहे हे घोषित करण्यासाठी सुधारणा अर्ज त्वरित दाखल केला जात नाही ही वस्तुस्थिती लक्षात घेऊन. सुधारणाच्या

परिणामांचा विचार करता, परवानगी दिल्यास, इतर पक्षाच्या मूल अधिकारावर परिणाम होऊ शकतो. शिवाय, अपील ऐकल्यानंतरही, विद्वान अपील न्यायालयाला ते आवश्यक वाटल्यास, ते अर्ज आस्थगित ठेवल्यामुळे त्याला परवानगी देऊ शकते. वर नमूद केलेल्या कारणांमुळे याचिकेत कोणतेही तथ्य नाही, त्यामुळे ती फेटाळण्यात आली आहे.

(न्यायमूर्ति एम. एस. जवळकर)

अस्वीकरण

"या न्यायनिर्णयाच्या मराठी भाषेतील या अनुवादाचा वापर हा पक्षकारास त्याच्या / तिच्या मातृभाषेमध्ये त्याचा अर्थ समजून घेण्यापुरताच मर्यादित राहील आणि त्याचा इतर कोणत्याही कारणाकरिता वापर करता येणार नाही. तसेच, इंग्रजी भाषेतील न्यायनिर्णय हाच सर्व व्यावहारिक आणि कार्यालयीन वापराकरीता विश्वसनीय असेल आणि तोच त्यातील आदेशाच्या निष्पादन आणि अंमलबजावणीकरिता वैध मानला जाईल."